

150 yaşlı Mərəzə kənd məktəbi

Hüseyin ƏHMƏDOV, akademik

Rusiya Federasiyasının Azərbaycanlı səfirliyinin İnformasiya-Mədəniyyət Mərkəzi görkəmli pedaqoq, maarifçi, metodist, rus və Azərbaycan xalqları arasında dostluğun qarçısı Aleksey Osipoviç Çernyayevski tərəfindən əsas qoyulmuş Mərəzə kənd məktəbinin 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi ilə bağlı tədbirlərin hazırlığına başlamışdır.

Qeyd olunan tədbirlə bağlı A.O.Çernyayevskinin elmi-pedaqoji fəaliyyətinin bəzi cəhətlərinə yenidən nəzər salmağı məqsədəuyğun hesab etdik.

A.O.Çernyayevski mənşə etibarilə Rusiyanın Həştər xan vilayətindən vaxtilə Azərbaycana köçürülən, provoslav dininə mənsub malakanlardandır. Azərbaycan ərazisinə köçürülən ruslar daha çox Lənkəran, Şamaxı qəzalarında, Gədəbəydə məskunlaşmış və bu yerlərdə öz məktəblərini təsis etmişlər. Belə məktəblər ilk dəfə Lənkəran qəzasının I Andrejka (1857), I Astraxanka (1857), Nikolajevka (1860), Prişib (1860) kəndlərində, Şamaxı qəzasının Xılmıllı (1860) və Mərəzə (1866) kəndlərində açılmışdır. Bunlar ibtidai məktəblər idi. Kənd icmaları tərəfindən təşkil edilir və əhalinin vəsaiti ilə idarə edilirdi. Mərəzə kəndində açılan məktəb A.O.Çernyayevskinin adı ilə bağlıdır.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, xalq məktəbləri bir çox halda qəza məktəbinin məzunları tərəfindən açılırdı. Onlar rəsmi dövlət qulluğunda olmaqla bərabər xalq məktəbləri açmağa təşəbbüs edir, yaxud yerli rəislər və ya əhali tərəfindən açılan məktəblərdə müəllimlik vəzifəsini də öhdələrinə götürür, beləliklə də təhsili yayırdılar. Belə məzunlardan biri də XIX əsrin ortalarında Şamaxı qəza məktəbini bitirən A.O.Çernyayevski idi.

Gələcəyin məşhur pedaqoqu A.O.Çernyayevski 1840-cı ildə Şamaxıda anadan olmuşdur. O, ilk təhsilini Şamaxı qəza məktəbində almış və oranı müvəffəqiyyətlə bitirdikdən sonra Mərəzə kəndində stansiya nəzarətçisi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. 60-cı illərdə Bakı qubernatoru M.P.Kolyubakinin təşəbbüsü ilə bir sıra rus kəndlərində, o cümlədən 1866-cı ildə Mərəzə kəndində ilk xalq məktəbi təsis edildi. Müəllimlik vəzifəsini pulsuz olaraq Çernyayevski öz öhdəsinə götürdü. Mərəzə məktəbi elə ilk illərdən başlayaraq nəzər-diqqəti cəlb etdi.

1867-ci ilin martında Qafqaz Təhsil Dairəsinin (QTD) poçeçiteli Y.M.Neverov Mərəzə kəndinə gələrək məktəbin işi ilə tanış olmuş və məktəb ona elə güclü təsir bağışlamışdır ki, o özünün illik hesabatında bu məktəbin vəziyyəti, xüsusilə də Çernyayevskinin fəaliyyəti haqqında Qafqaz canişininə ətraflı məlumat verməyi lazım bilməmişdi. Xüsusi pedaqoji təhsili olmamasına baxmayaraq, Çernyayevski tədris işini elə təşkil etmişdi ki, onun məktəbi QTD-yə tabe olan dövlət ibtidai məktəblərindən çox-xox yüksəkdə dururdu. Bu onun pedaqoji işə həvəsi və təmənnsiz olaraq ürək-lə çalışmasından irəli gəlirdi.

Mərəzə məktəbinin şöhrət qazanması onun xalq kütləsinə yaxınlığı, təhsilin pulsuz və kütləvi olması ilə əlaqədar idi. Dövlət məktəblərindən fərqli olaraq, burada yalnız kəndlilərin uşaqları oxuyurdu. Məktəbdə fiziki cəza yox idi. Məktəbdə rus dilində oxu və yazı, hesab tədris edilir, coğrafiya və təbiyyatdan ilkin məlumat verilir. Təlim əyanilik prinsipinə əsaslanırdı. Təlimdə əsas yeri mexaniki əzbərləmə deyil, şüurlu mənimsəmə tuturdu. Qısa müddət ərzində Çernyayevski valideynlərin köməyi ilə məktəb binası tikilməsinə nail olmuş, məktəbdə kitabxana təşkil etmiş, müvafiq kitablar əldə etmişdi. Bütün bunların nəticəsi idi ki, Mərəzə məktəbində şagirdlərin sayı get-gedə artırdı. 1867-ci ildə orada 81 şagird oxuyurdu.

XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq, bütün Rusiyada olduğu kimi, Cənubi Qafqazda da kənd məktəbləri üçün müəllim kadrları hazırlayan xüsusi məktəblər - müəllim seminariyaları meydana gəldi. Cənubi Qafqaz və Qafqazda ilk müəllimlər seminariyası 1871-ci ildə Kubanda, 1876-cı ildə isə Qori şəhərində açıldı. Sonuncu bütün Cənubi Qafqaz üzrə təşkil edildiyindən Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyası adlanırdı.

Müəllimlər seminariyaları ibtidai məktəblər üçün müəllim hazırlayan ən tipik pedaqoji məktəblər idi. Bu məktəblər 1870-ci ildə nəşr edilmiş "Müəllimlər seminariyası haqqında" əsasnaməyə əsaslanırdı. Əsasnamədə deyilirdi ki, müəllimlər seminariyasının məqsədi provoslav dininə mənsub bütün təbəqələrdən olan, həyatını ibtidai məktəblərdə müəllimlik fəaliyyətinə həsr etməyi arzu edən gənclərə pedaqoji təhsil verməkdən ibarətdir.

Göründüyü kimi, hökumət bu məktəblərə siyasi əhəmiyyət verirdi. Belə ki, digər dinə, milliyət və tayfalara mənsub olanlar deyil, yalnız provoslav dininə mənsub olanlar ibtidai məktəbdə məşğul ola bilərdilər.

Lakin 70-ci illərdən başlayaraq, yerli əhalinin rus dilində ümumtəhsil məktəblərinə ehtiyacının artması hökuməti bu məktəblər üçün müəllim hazırlamaq məsələsilə daha ətraflı məşğul olmağa məcbur etdi. 70-ci illərin ortalarında meydana gələn kənd ümumtəhsil məktəbləri də bu məsələyə xeyli təkən verdi.

Bu ehtiyacı qismən aradan qaldırmaq məqsədilə Şamaxı, Şuşa, Naxçıvan, Nuxa və Gəncə şəhər məktəbləri

nəzdində qısamüddətli pedaqoji kurslar təşkil edilmişdi. Təcrübə məqsədi ilə təşkil edilən bu kurslara şəhər məktəbini bitirənlər daxil ola bilərdilər. Kurslarda həm nəzəri, həm də təcrübə məşğələ keçilirdi. Kursun müdavimləri təcrübəli müəllimin rəhbərliyi altında sınaq dərsi deyirdilər.

XIX əsrin 80-ci illərində müəllim kadrlarına olan ehtiyacı ödəmək üçün müvəqqəti tədbir kimi şəhər məktəbləri nəzdində təşkil edilmiş qısamüddətli pedaqoji kursların daimi iştirakçılarından əlavə, şəhər məktəblərini bitirən daha savadlı şəxslər də imtahan vermək yolu ilə məhəllə və ibtidai məktəb müəllimi adı ala bilərdilər. Rəsmi sənədlərdə 80-ci illərdə Şuşa, Naxçıvan, Nuxa, Şamaxı və Gəncə şəhər məktəblərində imtahan yolu ilə məhəllə və ibtidai məktəb müəllimləri adı alanlara az olsa da rast gəlirik.

Azərbaycan kəndlərində təşkil edilən və açılması nəzərdə tutulan dövlət məktəblərinin müəllim kadrlarına, xüsusilə də azərbaycanlı müəllimlərə olan ehtiyacı azərbaycanlılar üçün ayrıca seminariya və ya şöbənin təşkilini həyati zərurət kimi qarşıya qoydu.

Bu zərurət hökuməti müəllimlər seminariyaları haqqında olan ümumi qanundan kənara çıxmağa, seminariyaların bəzisinə nəinki təkə "provoslavların", həm də xristian olmayan digər millətlərin nümayəndələrinin də oxumasına icazə verməyə məcbur etdi. Bütün bunlar onunla nəticələndi ki, 1879-cu il sentyabrın 23-də Qori şəhərindəki ZMS nəzdində ayrıca bir şöbə - Azərbaycan şöbəsi açıldı. Azərbaycanlılardan müəllim kadrları hazırlamaq kimi tarixi rol həmin şöbənin öhdəsinə düşdü.

Seminariyada təhsil müddəti 3 il idi. Buraya 16 yaşdan az olmayanlar RXMN-nin ikisinifli ibtidai məktəbinin proqramı həcmində xüsusi imtahan vermək yolu ilə qəbul oluna bilərdilər. Kəndlilərdən olanların qəbul olunması üçün seminariya nəzdində xüsusi hazırlıq sinifləri təşkil edilmişdi. Bu tədbir seminariya ilə kənd məktəblərini biri-birilə bağlamalı idi.

Azərbaycan şöbəsinin ilk inspektoru vəzifəsinə A.O.Çernyayevski, Azərbaycan dili və sünni tərifi üzrə şəriət müəllimi vəzifəsində molla Hüseyinbəy Qayıbov, şie tərifi üzrə şəriət müəllimi vəzifəsinə molla Əbdülsalam Axundzadə (hər üçü 1880-ci il sentyabrın 1-dən), hazırlıq sinfinin müəllimi vəzifəsinə isə K.Q.Urusov təyin edilmişdilər (13.XI.1880). Şöbənin nəzdində təşkil edilən ibtidai məktəbdə Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsinə sonralar həmin şöbənin ilk məzunlarından olan S.Vəlibəyov təyin edilmişdir.

İlk dəfə seminariyaya 32 nəfər qəbul olunmuşdu. Bunlardan 24-ü A.O.Çernyayevski tərəfindən yerlərdə seçilərək dəvət olunmuş, qalanları isə öz arzusu ilə gəlmişdi. Bunlardan 19-u şöbənin əsas siniflərinə, 13-ü isə hazırlıq sinfinə qəbul olundu.

Bu ilin sentyabr ayında təşkilinin 127 ili tamam olan Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasının (ZMS) Azərbaycan şöbəsi fəaliyyət göstərdiyi 40

il ərzində 250-dən artıq əsl xalq müəllimi hazırlamışdır.

Azərbaycan şöbəsinin təşkilində və tərəqqisində A.O.Çernyayevskinin çox mühüm xidmətləri olmuşdur.

Azərbaycan müəllimlərinin böyük bir dəstəsi A.O.Çernyayevskidən dərs almışdır. A.O.Çernyayevski xalqın təhsilində, maarifin yayılmasında müəllimə böyük əhəmiyyət verirdi. Müəllim və onun hazırlığına aid K.D.Uşinskinin müddəalarını rəhbər tutan Çernyayevski yazırdı: "...İbtidai xalq məktəblərinin canı müəllimdir. Tədris işinin müvəffəqiyyəti ondan asılıdır. O, kənd əhalisinin qaranlıqda qalan kütləsi içərisində maarifin pioneridir". Bu cəhətdən Azərbaycan şöbəsinin məzunlarının rolunu xüsusi qeyd edirdi: "Həqiqətən demək lazımdır ki, tatar (Azərbaycan - H.Ə.) şöbəsi məzunlarının çoxu, olduqca çoxu avam xalq kütləsi içərisinə təhsil işi götürmüş və götürür". Doğrudan da təkə 1879-cu ildən 1893-cü ilədək keçən ilk 14 il ərzində Azərbaycan şöbəsinin 67 nəfər bitirmişdi ki, onlardan 53 nəfəri bilavasitə xalq məktəblərində fəaliyyət göstərirdi.

A.O.Çernyayevskinin fəaliyyətinə diqqət cəlb edən digər başlıca cəhətlərdən biri də K.D.Uşinskinin ideyalarını o dövrdə Azərbaycan pedaqoji mühitində təbliğ edən bir pedaqoq kimi, onun "Vətən dili" dərsliyinin tərtibi prinsiplərinə əsaslanaraq Azərbaycan milli xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən, ilk dəfə azərbaycanlı balaları üçün eyniadla orijinal dərslik nəşr etdirməsidir. Onun 1882-ci ildə nəşr etdirdiyi "Vətən dili" dərsliyi həm də Şərqlə səs üsulu ilə tərtib olunan ilk tədris vəsaiti idi. Təsədüfi deyil ki, həmin dərslik uzun müddət Azərbaycanda vətən övladlarının dərsliyə olan ehtiyaclarını ödəmişdir.

A.O.Çernyayevskinin (özü milliyətçə rus olsa da) milli təəssübkeşliyə söykənən, yetişən nəslin təlim-tərbiyəsini öz dövrü üçün metodiki cəhətdən düzgün istiqamətləndirən ideyalarının zəmanəmizdə də öz aktuallığını saxladığını nəzərə alaraq, qədirbilən millətimiz hələ sovetlər birliyi dövründə onun adını əbədiləşdirmək və ideyalarının təbliği sahəsində xeyli işlər görmüşdür. Təsədüfi deyil ki, 1981-ci ildə ulu öndərin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan KP MK A.O.Çernyayevskinin anadan olmasının 140 illiyinin keçirilməsi haqqında xüsusi qərar qəbul etmişdir. Qərara müvafiq olaraq A.O.Çernyayevskinin Şamaxı şəhərində anadan olduğu Mərəzə kəndində bir sıra tədbirlər həyata keçirilmiş, 1981-ci ilin dekabr ayında isə Bakıda onun həyat və fəaliyyətinə həsr edilmiş elmi sessiya keçirilmiş, ev muzeyi yaradılmışdır.

A.O.Çernyayevskinin "Vətən dili" (I hissə) tərəfimizdən ərəb əlifbasından müasir latın əlifbasına çevrilmiş, transliterasiya və faksimeliya yolu ilə yenidən nəşr edilərək oxuculara çatdırılmışdır. Kitaba Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi V.M.Məmməd-əliyev ön söz yazmışdır.